

LUPTA BĂȘTINAȘILOR DIN DACIA ÎMPOTRIVA
COTROPITORILOR ROMANI

DE

D. BERCIU

Lupta populației băștinașe din Dacia împotriva cotropitorilor romani este o problemă dificilă, întru cât ea se leagă de o serie întreagă de probleme și rezolvarea ei depinde de fixarea unei poziții științifice juste față de una dintre cele mai însemnate epoce din istoria veche a patriei noastre: epoca de maximă exploatare sclavagistă — de tip roman — de distrugere a orânduirii sclavagiste din Dacia și de trecere spre orânduirea feudală. Izvoarele sunt și ele sărace. Rezolvarea acestei probleme nu se poate realiza decât în luptă hotărâtă împotriva vechilor concepții, de revizuire critică a operelor istoricilor și arheologilor noștri și de așezare pe baze noi metodologice a istoriei patriei noastre. În istoriografia românească de până la 23 August 1944, se înrădăcinase părerea că stăpânirea romană a avut un rol civilizator. Această părere antiștiințifică se sprijinea pe autoritatea lui V. Părvan, care a vorbit adeseori de „natura pur civilizatoare” a acestei cuceriri¹, de „căldura păcii romane”² adusă și pe teritoriul patriei noastre de acei „pionieri pacifici ai romanismului”³, care au scos „lumea din lene și sălbăticie”, realizând prin aceasta — spune același V. Părvan — „o mare faptă”, doar „asemănătoare aceleia, pe care azi o îndeplinește Anglia”⁴.

După concepția lui V. Părvan și a școlii întemeiate de el, romanizarea Daciei a fost completă, ea reprezentând doar capitolul final al unui îndelungat proces de „occidentalizare” a regiunilor noastre⁵. Ca un corolar al acestei concepții, era concepția pacificării complete a populației băștinașe. De aici decurgea neglijarea faptului că Romanii au avut în istorie rolul de înrobitori ai populației băștinașe și neglijarea luptei de clasă din ultimele secole ale antichității, precum și trecerea băștinașilor pe un plan secundar și tratarea, în general, unilaterală a prezenței Romanilor pe teritoriul de azi al Republicii Populare Române, deși V. Părvan și I. Andrieșescu au stăruit uneori asupra fondului autohton. O singură dată, Gr. Florescu a vorbit, în 1944⁶, despre o răscoală a Dacilor, dar problema era tratată atunci în legătură cu dovedirea continuității, și nu cu lupta de clasă și de eliberare.

Totuși, este interesant să remarcăm că stolnicul Constantin Cantacuzino vorbește în cronică sa despre două răscoale ale Dacilor, una pe vremea lui Hadrian și alta în timpul lui Antoninus Pius⁷.

Față de rolul „pacificator” și „civilizator” al Romanilor, se înțelege că pătrunderea „barbarilor” în Dacia însemna o „distrugere sălbatică” a vechii culturi, după concepția acelorși istorici burghezi. În realitate, pătrunderea barbarilor în Dacia — și mai ales a Dacilor liberi — a ușurat lupta celor exploatați împotriva exploataților romani. Prezența, în imediată vecinătate, a Dacilor liberi și a altor triburi înrudite sub raport etnic și dușmane Romei, a fost un factor care a favorizat desfășurarea luptei băstinașilor. Cucerirea de către Romani numai a unor triburi dace a dus la separarea și fărâmițarea triburilor dace, fapt care a avut un rol important și în procesul etnogenic și glotogenic de pe teritoriul R.P.R.

Nu poate fi tăgăduit, de sigur, nici faptul că stăpânirea romană din Dacia a avut, în condițiile de atunci, și un caracter progresist, contribuind la ridicarea populației locale pe o treaptă economică și socială superioară și influențând în mod favorabil și dezvoltarea triburilor Dacilor liberi și a celorlalte triburi vecine Daciei cotropite. Cucerirea romană a grăbit ritmul dezvoltării sociale a populației indigene. Acest lucru este mai important decât răspândirea și asimilarea de către băștinași a unor elemente de cultură superioară romană.

Istoricul român care a avut în trecut o concepție justă asupra epocii stăpânirii romane în Dacia, a fost Nicolae Bălcescu. În prefața la *Cântarea României*, el scria următoarele: „...*autorul își exaltă, poate cam mult, fericirea epocii romane, care, pe lângă o mare civilizație materială, are și ea durerile sale*”⁸. Evident, istoricii noștri au exagerat „fericirea” epocii romane, neglijând complet „durerile” sale, îndurate de populația indigenă înrobătă, pe care Romanii au exploatat-o, aplicând și aici aceeași regulă a economiei sclavagiste, „...*ca să stoarcă din vitele umane o cantitate de muncă pe cât se poate de mare și într'un interval de timp pe cât se poate de mic*”⁹.

Caracterul cotropitor și de jaf al stăpânirii romane a fost formulat recent de către tov. G. h. G h e o r g h i u - D e j în felul următor: „*Mai bine de o mie de ani teritoriul țării noastre a fost obiectul prădăciunilor și invaziilor cuceritorilor romani, cotropitorilor turci și apoi al imperialiștilor „civilizați” francezi, englezi și germani*”¹⁰.

Punerea și rezolvarea problemei luptei băstinașilor împotriva cotropitorilor romani devine o sarcină a istoriografiei actuale românești. Știința marxist-leninistă și istoriografia sovietică — unde s'a pus, de fapt, pentru prima dată această problemă¹¹ — ne ajută în mod esențial să găsim calea justă în interpretarea unor probleme de bază ale istoriei patriei noastre.

* * *

Eliberarea Daciei de sub stăpânirea romană a fost rezultatul unei lupte continue a clasei asuprite, interesată direct în distrugerea modului de producție sclavagist. Această eliberare este primul rezultat concret al întregului proces de descompunere a sistemului sclavagist roman. Acest mare eveniment a fost înlesnit și de alte împrejurări istorice, determinate de aceeași luptă de clasă, în teritoriile vecine dela Sudul Dunării și din restul imperiului roman, precum și de atacurile repetate ale Dacilor liberi, uniți cu masele asuprite din interior.

Cunoașterea situației populației dace în momentul cuceririi ei de către Romani și a raporturilor dintre această populație și stăpânii cuceririi, ne va lămurii lupta îndârjită și consecventă a băștinașilor, pe care aceștia au dus-o încă dela început. Se știe că Romanii au făcut mari pregătiri pentru cucerirea Daciei, ceea ce arată că dușmanul cu care trebuiau să lupte, avea pentru ei, nu numai o importanță locală, ci, putem spune — în măsura de atunci — chiar universală¹². Se poate vedea că lucrurile erau așa și din condițiile păcii încheiate între Decebal și Traian, după primul războiu¹³. Între aceste condiții era și aceea prin care Decebal se obliga să predea lui Traian pe toți constructorii de mașini de războiu și pe transfugi și să nu mai primească în serviciul său soldați romani. De aci se vede că Dacii, înainte de războiu, nu numai că-și recrutasă instructori militari din provinciile vecine imperiului, dar adăposteau la ei și pe transfugii și soldații dezertori din aceste provincii, pe care însăși autoritatea romană îi considera periculoși regimului sclavagist. Și tocmai aceasta constituia o primejdie din partea Dacilor pentru Romani. Transfugii erau din clasa exploataată și fugeau la Daci, nu numai ca să scape de exploatarea sclavagistă excesivă, dar și ca revoltați. Același lucru îl putem spune și despre soldații dezertori, care, pretinzându-se în imperiul roman, s'au alăturat forțelor antisclavagiste în frunte cu sclavii, aducând cu ei o experiență foarte utilă în domeniul militar. Fără îndoială că Decebal și clasa conducătoare dacă, se foloseau de aceste împrejurări. Izbucnirea unor răscoale în Sudul Dunării și incursiunile Dacilor în imperiu nu erau întâmplătoare, ci făceau parte dintr'o acțiune comună, care tindea, pe de o parte la distrugerea sistemului sclavagist, iar pe de altă parte — în ceea ce privește pe Daci — la lichidarea amenințării directe din partea Romanilor.

În vederea acestei lupte de preîntâmpinare a robiei, Decebal se folosea și de transfugi și dezertori, organizând cu ajutorul lor viața internă și mai ales armata, pentru ca împreună cu masele populare oprimate din Sudul Dunării, să dea lovitura stăpânirii romane sclavagiste, care amenința să se întindă și la Nord de Dunăre.

Formațiunea statală dacă, de sub conducerea lui Decebal era pentru imperiul roman o primejdie de o importanță reală, ca punând în joc nu numai existența însăși a proprietăților romane dela Sudul Dunării, dar devenind și promotorul unor mari uniuni de triburi barbare, în imediata vecinătate a imperiului. Și aceasta, pentru că formațiunea statală dacă din vremea lui Decebal nu era ca celelalte formațiuni barbare dela granița imperiului, ci într'o fază mai avansată. Legăturile gentilice slăbiseră; se adânciseră și diferențierile sociale inerente; baza social-economică a formațiunii statale din această vreme era mai puternică decât înainte. Fără îndoială că principii daci nu mai erau șefi de triburi sau de uniuni de triburi, ci de regiuni; prin aducerea sub ascultarea unui singur șef militar a acelor șefi de regiuni, puterea celui dintâiu se transformase într'o putere monarhică¹⁴. Decebal, recunoscându-se ca rege clientelar față de Romani, primește dela Domițian, la încheierea păcii cu acesta, diadema regală, prin delegatul său Diegis. Or, această recunoaștere a lui Decebal din partea imperiului roman ca rege al Dacilor îi întărea și mai mult autoritatea. Dar această situație n'a împiedecat pe Decebal și pătura conducătoare ca, tocmai sub egida unei atare autorități întărite de Romani, să lucreze împotriva Romanilor. Este adevărat că Dacia a fost cucerită după cele două

războaie din 101—102 și 105—106, dar atitudinea potrivnică a Dacilor față de Romani, deveniți acum stăpânii lor, s'a păstrat, ba chiar s'a îndârjit și s'a manifestat neconținut, sub diferite forme.

În dezvoltarea istorică a luptei împotriva Romanilor, se disting trei perioade: la primele răscoale participă toți Dacii, fără deosebire de clasă, excepție făcând însă unii membri ai fostei aristocrații indigene, trecuți de partea cuceritorilor și având dela aceștia diferite avantaje. De aceea, primele răscoale — mai ales cea din 117-118 — au avut și un caracter „național”. După 119, până către 212, luptă însă poporul dac de rând, care nu s'a împăcat niciodată cu exploatarea romană. Dela începutul sec. III se vor alătura băștinașilor vechii cetățeni romani sărăciți și ei. De acum înainte, până la eliberare, caracterul social al luptei va fi și mai hotărîtor.

* * *

Primul fapt care dovedește că populația autohtonă suporta cu greu jugul și exploatarea romană și că ea va căuta, prin diferite mijloace, să se elibereze de această stăpânire, este măsura de reorganizare a Daciei, luată de Hadrian chiar la începutul domniei lui¹⁵. Măsurile cu caracter administrativ, politic și militar, pe care Romanii le-au luat în Dacia, ne ajută să ne explicăm lupta băștinașilor, ele fiind determinate de această luptă, care face ca trupele romane din Dacia să stea într'o permanentă alarmă. Mai mult, ele oglindesc situația populației băștinașe, care se înrăutățește din ce în ce mai mult în ceea ce privește raporturile ei cu autoritățile romane. Pe când la început (106—117) aceste raporturi erau stabilite pe baza legilor, după 119, băștinașii au fost scoși înafară de lege. Astfel, prima măsură de reorganizare a Daciei în vremea lui Hadrian este o retrogradare a provinciei. Traian, după cucerire, încorporase Dacia statului roman, ca provincie propriu zisă, de rang consular, cu o constituție proprie (*lex data*). În vremea lui Hadrian, Dacia este împărțită în două (Dacia Superior și Dacia Inferior) și cel puțin una din cele două părți (Dacia Inferior) — noi credem însă că amândouă, legatul de rang pretorian din Dacia Superior având rol de comandant militar și oarecum de control în amândouă — este transformată în provincie procuratoriană, guvernată de un procurator *cum iure gladii*. Tocmai Dacia Inferior are o situație mai rea decât Dacia Superior. Ne întrebăm dacă nu cumva centrul revoltei din 117—118 a fost în această provincie. Luptele de aici și permanenta stare de revoltă au făcut pe Romani să nu mai repare nici podul de peste Dunăre. Se știe însă că Romanii aplicau sistemul de mai sus numai în regiuni care nu erau socotite apte să fie supuse regimului obișnuit, fie din cauza naturii solului, fie din cauza culturii înapoiate, fie din cauza opoziției dârbe pe care populația locală o manifesta față de stăpânirea romană¹⁶. De sigur că în Dacia nu poate fi vorba nici de natura solului și nici de nivelul cultural scăzut, căci acestea ar fi fost observate dela început de către Traian, și n'ar fi încorporat dela început Dacia imperiului ca provincie propriu zisă, de rang consular. De altfel, Dacii dezvoltaseră o cultură capabilă să asimileze și elemente culturale superioare. Este vorba, de sigur, de atitudinea ostilă a populației dace față de Romani. Dar această atitudine a putut fi mascată, de nevoie sau din tact politic, până la momentul oportun, care n'a întârziat să vină. La 11 August 117, moare îm-

păratul Traian. Acesta a fost semnalul unei serii de turburări, atât la Roma, în legătură cu succesiunea la tron, cât și în unele provincii.

Biograful împăratului Hadrian, vorbind despre evenimentele dela începutul domniei acestuia „*sub primis imperii diebus*”, spune: „*Căci, după ce popoarele supuse de Traian se răsculară, Maurii hărțuiau, Sarmatii porneau războiu, Britanii nu puteau fi ținuți în stăpânirea romană, Egiptul era bântuit de revolte, Licia și, în sfârșit, Palestina erau în plină revoltă. De aceea a lăsat totul dincolo de Eufrat și Tigru, potrivit exemplului lui Cato, după cum spunea, care a lăsat pe Macedoneni liberi, fiindcă nu putea să-i păzească*”¹⁷.

Din acest pasaj reiese clar că, la începutul domniei lui Hadrian, aproape la toate frontierele imperiului erau turburări și că popoarele cucerite de Traian se revoltaseră (*nationibus deficientibus*). Între aceste popoare trebuie să admitem și pe Daci, fiindcă și aceștia fuseseră supuși de Traian. Biograful spune mai departe că Hadrian, ca primă măsură, părăsește teritoriile cucerite de Traian, acestea găsimdu-se în plină revoltă, însă între ele nu menționează și Dacia. Realitatea este că Dacia nu a fost părăsită, dar Eutropius (VIII, 6, 2) și Cassius Dio (68, 13, 6) afirmă că Hadrian a avut intenția să o părăsească. Or, aceasta înseamnă că și Dacii făceau parte din „*nationibus deficientibus*”, adică erau și ei în plină răzvrătire. Dacă Dacia nu a fost eliberată atunci, aceasta se datorește intervenției hotărâte a armatei romane, de sub comanda guvernatorului Daciei, C. Iulius Quadrutus Bassus, mort în Dacia chiar în timpul luptelor¹⁸.

Biograful împăratului, vorbind despre situația din acel timp la Nordul Dunării, nu spune niciun cuvânt despre o răscoală a populației autohtone dace, ci dă ca turburători ai „*ordinei*” aici numai pe Sarmatii (de sigur, Jazigii dintre Tisa și Dunăre) și pe Roxolani, cu care autoritatea romană reușește să restabilească liniștea, fără lupte.

Dar, pentru potolirea turburărilor din Dacia, Hadrian a fost silit să ia măsuri cu totul excepționale, care erau în afara normelor dreptului public roman. Astfel, după cum se spune în *Historia Augusta*: „*El (Hadrian) dă provizoriu lui Marcus Turbo, după Mauretania, comanda asupra Pannoniei și a Daciei, întărindu-l cu insignele prefecturii*”¹⁹. Neregularitatea constă în faptul că Marcus Turbo era din ordinul equestru și era abia la începutul carierei sale (fusesse doar procurator). Astfel de misiuni, în care era vorba de două provincii propriu zise și de o armată cu mai multe legiuni, se încredințau în mod normal unui legat de rang consular. Că Hadrian a călcat această regulă, se explică prin faptul că turburărilor din provincie erau determinate chiar de către populația băștinașă și, pentru a se putea lua măsuri împotriva ei, trebuia desființată constituția provinciei, adică provincia Dacia trebuia scoasă din categoria provinciilor propriu zise și pusă în categoria provinciilor fără constituție.

Apoi, însăși încredințarea acestei misiuni lui Marcus Turbo dovedește natura excepțională a turburărilor din Dacia. El avusese și alte însărcinări de acest fel, în Iudeea, Egipt, Mauretania, deci putem spune că era specialist în misiuni de acest fel, și anume, în înnăbușirea răscoalelor populațiilor asuprite. Marcus Turbo sosește pe teatrul de luptă din Dacia probabil la începutul anului 118, iar în vara aceluiași an, războiul era terminat și selavagiștii romani își restabiliseră stăpânirea asupra Dacilor revoltați.

După terminarea acestui războiu, lucrurile reintră în normal : Jazigii și Roxolanii revin la starea lor clientelară față de Romani ; Pannonia Inferior este dată spre guvernare unui *Legatus Augusti pro praetore*, deci intră iarăși în rândul provinciilor propriu zise : împăratul Hadrian după ce vizitează Dacia, pleacă în sfârșit la Roma. Numai Dacia este menținută și după războiu în situația extraordinară din timpul războiului, ceea ce constituie un indiciu, chiar fără alte dovezi, că turburările cărora avuseseră să le facă față armatele romane comandate de M. Turbo, aici își aveau originea. Dacia a fost dată spre guvernare lui Marcus Turbo, acea mână de fier a clasei stăpânilor de sclavi, care reprimase atâtea răscoale, pentru ca, printr'o organizare și administrație energică, să stârpească orice nouă încercare de revoltă a populației autohtone. În acest scop — ca să se poată deci achita de misiunea ce i se încredințase — Hadrian a dat lui Turbo atribuțiile și competența unui *praefectus Aegypti*, după cum ne informează tot S p a r t i a n : „*Dacia a fost încredințată lui Turbo, cu titlul de praefectus Aegypti, ca să aibă mai multă autoritate*”²⁰. Cu acest titlu și cu această competență, Marcus Turbo putea să comande și corpurile de legiuni din Dacia, adică înlocmai ca un *praefectus Aegypti*, în Egipt. M. Turbo guvernează în felul acesta Dacia până în 119, când, fiind făcut *praefectus praetorio*, pleacă la Roma.

De sigur că noua organizare a Daciei, pe care o găsim după plecarea lui M. Turbo, a fost dată chiar de el în timpul cât a stat aici. Astfel, Dacia de acum este împărțită în două : Dacia Superior și Dacia Inferior. Cea Inferioară este guvernată de un procurator *cum iure gladii*, deci este o provincie procuratoriană. În Dacia Superior găsim, este drept, un *legatus Augusti pro praetore*, de rang pretorian, însă ea are și un procurator care, când lipsește legatul, îi ține locul cu titlul de procurator *vice praesidis*. Este probabil că și Dacia Superior a fost o provincie procuratoriană, însă aici existând și o legiune, pe care procuratorul nu putea să o comande, s'a numit și un legatus, care, pe lângă comanda militară supremă, mai avea în sarcina lui și controlul administrației asupra ambelor provincii. O situație similară era și în Mauretania, care era pusă sub controlul legatului Numidiei, și în alte provincii procuratoriene. Probabil că în Dacia Superioară, prin faptul că legatul își avea reședința acolo, competența izvorită din *jus gladii* a procuratorului a fost diminuată și cu timpul anulată în fața competenței superioare a legatului.

În orice caz, este clar că provincia Dacia, împărțită în două, a fost scoasă din rândul provinciilor propriu zise, guvernate după o *lex data* și trecută în rândul provinciilor procuratoriene, care erau un fel de domenii ale împăratului, guvernate de intendenții săi, după norme pe care ei le credeau potrivite. Într'o asemenea situație se afla acum Dacia.

Aceasta nu se întâmpla, după cum am văzut, decât în cazul când populația cucerită nu renunța la lupta ei de eliberare de sub dominația romană și nu se resemna cu sistemul sclavagist de exploatare. Dacă timp de 12 ani, până la moartea lui Traian, populația autohtonă n'a dat niciun semn de opoziție, nu înseamnă că ea s'a resemnat cu regimul sclavagist roman, ci, pe de o parte că nu avem încă informații asupra unei asemenea opoziții, iar pe de alta, că ea a îndurat acest regim așteptând un moment favorabil și pregătind cu multă abilitate lovitura ce trebuia dată imperiului și care avea să-i aducă eliberarea. Așa trebuie privită răscoala din 117.

Intr'adevăr, Dacia era ca și eliberată. Trupele de ocupație erau înfrânte și guvernatorul murise în timpul luptelor din această vreme; chiar podul de peste Dunăre, dela Drobeta, a fost, de sigur, distrus tot de populația dacă revoltată, pentru a se rupe astfel legătura cu imperiul și a împiedeca trimiterea altor trupe romane. Teama lui Hadrian — transmisă de Cassius Dio (LXVIII, 14) — că „*barbarii, ucigând pe cei ce păzesc podul vor trece în Moesia*”, trebuie explicată tot prin această răscoală. După cum ne informează Cassius Dio, împăratul a dat ordin să se distrugă partea de deasupra podului, pentru a preîntâmpina un atac al barbarilor peste Dunăre. Cert este însă că o bârnă de stejar dela tablier, descoperită în 1909, purta urme de foc²¹, ceea ce arată că podul fusese incendiat. Incendierea construcției de lemn și distrugerea unei părți din lucrările de piatră nu pot fi atribuite decât populației autohtone răsculate și aliaților ei, Roxolanii și Jazigii. Dar aceasta nu se putea înfăptui fără distrugerea castrului Drobeta, ale cărui trupe aveau misiunea de a păzi podul din spre Nord. Intr'adevăr, răsculații au distrus și castrul Drobeta. Săpăturile arheologice de aici au arătat că acest castru a suferit distrugeri grozave²², și a fost reconstruit sub împăratul Hadrian. Distrugerea castrului și a podului ne arată nu numai ruperea legăturii cu imperiul, dar și proporția pe care a avut-o această răscoală.

Așa dar, rămâne fapt bine stabilit că populația autohtonă dacă, la moartea lui Traian, socotind momentul favorabil, s'a ridicat împotriva stăpânirii romane, aliindu-și la această luptă pe Jazigii dela Vest și pe Roxolanii dela Est și foarte probabil și alte triburi din afara frontierelor Daciei cucerite. Scopul acestei răscoale era distrugerea regimului sclavagist roman și eliberarea de sub cotropirea romană. Acest scop era ca și atins, dar forțele statului sclavagist roman erau încă puternice.

Cauza acestei răscoale a fost, fără îndoială, regimul de cruntă exploatare la care fuseseră supuși Dacii după cucerire. Bogățiile și populația Daciei fuseseră cunoscute de Romani înainte și ele au fost cauza luptei pentru cucerirea acestei provincii, în vederea lărgirii bazei economice a statului sclavagist roman, care nu se putea realiza decât prin războaie de cotropire. Că aceasta a fost cauza esențială a cuceririi Daciei, se vede și din graba cu care a fost organizată exploatarea bogățiilor și a populației învinse și reduce la o situație materială similară aceleia a sclavilor. Traian a aplicat Dacilor învinși vechiul sistem ce era aplicat de către Romani popoarelor care rezistaseră cu îndârjire, până la capăt, cuceririi romane. Toată Dacia este transformată în *ager publicus*, ca pedeapsă pentru rezistența îndârjită pe care Dacii o opuseseră Romanilor. Acest lucru este mărturisit de I. a e l a n t i u s : „*Fiindcă părinții lui fuseseră supuși la cens, pe care Traian victorios l-a impus Dacilor ca pedeapsă pentru că rezistaseră cu încăpăținare*”²³. S'a făcut deci recensământul persoanelor și bunurilor, pentru a fi impuse la tribut. Pentru supravegherea exploatării, fusese adus un mare număr de trupe care au fost așezate, nu numai la graniță, dar și în interiorul provinciei, cu scopul de a menține liniștea. De asemenea, tot în acest dublu scop au fost aduși și numeroși coloniști „*infinitas eo copias hominum transulerat ad agros et urbes colendas*”, spune E u t r o p i u s (VIII, 6). Acestor coloniști, așezați în colonii ca Sarmizegetusa și poate Dierna sau în alte diferite centre de exploatare minieră ori agricolă, li s'a distribuit pământ în deplină proprietate (*jure italico*), în loturi mici, întru cât Romanii au urmă-

rit în Dacia o politică a dezvoltării proprietății mici și mijlocii, pentru a-și realiza programul de colonizare²⁴. Mâna de lucru o furniza populația autohtonă, numărul sclavilor fiind mai mic — după cum observă U. Cruglicova²⁵ — nu numai în exploatarea agricolă, dar și în cea minieră, unde tablele cerate dovedesc că era foarte mult întrebuințată mâna de lucru salariată. Populația indigenă, lipsită de libertate, de pământ și de orice fel de avere, fără niciun drept politic, era atribuită diferitelor centre orășenești, militare sau rurale și obligată să muncească pământul sub formă de arendă, pentru care plătea o redevență. În afară de aceste dări legale, populația indigenă era supusă în mod abuziv la tot felul de contribuții sau munci, de către guvernatori, funcționari fiscali sau militari.

Așa dar, populația autohtonă, împreună cu sclavii, forma clasa exploatată. Marea masă a celor exploatați o constituiau localnicii și în primul rând populația băștinașă dela sate și din regiunile miniere și forestiere, unde romanizarea n'a putut pătrunde decât slab. I. Cruglicova atrage atenția asupra luptei populației rurale împotriva Romanilor²⁶, întru cât pe umerii acestei populații apăsa aproape întreaga greutate a nemiloasei exploatare romane, atât a bogățiilor solului și ale subsolului, cât și dezvoltarea meșteșugurilor, a construcțiilor și a întreținerii unui număr considerabil de trupe de ocupație. Populația sătească era foarte numeroasă, după cum arată descoperirile arheologice. Numai în fostul județ Cluj, de pildă, s'au identificat mai mult de 20 de așezări rurale²⁷. Această populație juca un rol important în lupta de eliberare de sub stăpânirea romană.

Numeroasele răscoale — ele singure chiar — arată că populația autohtonă trebuie să fi fost destul de numeroasă și de compactă, pentru ca să se poată ridica împotriva Romanilor apărați de o puternică armată de ocupație și de un întreg aparat polițienesc.

După potolirea răscoalei ce a avut loc la moartea lui Traian, și prin schimbarea organizației provinciei, situația populației autohtone s'a înrăutățit mai mult, exploatarea devenind și mai cruntă. De sigur că o parte din această populație și anume resturile aristocrației dace salvate din cele două războaie de apărare, au cedat stăpânilor de sclavi romani, primind dela aceștia avantaje și dobândind cetățenia romană. Aceste resturi ale aristocrației dace și-au arătat loialitatea lor față de ocupanți și au participat astfel la exploatarea clasei asuprite. Numai poporul dac — după cum observă istoricul sovietic A. D. Dmitriev²⁸ — a arătat mereu o ură neîmpăcată față de cotropitorii romani și față de cultura acestora. Coloniștii romani s'au socotit în permanentă străini și în pericol în mijlocul populației băștinașe ostile. Apropierea de resturile aristocrației dace le ușura oarecum exploatarea. De aceea, autoritățile romane au căutat să câștige aceste rămășițe de aristocrație dacă. Știm că Hadrian însuși a acordat dreptul latin (*jus latii*) câtorva orașe, printre care și Drobeta. De sigur că acest privilegiu privea populația autohtonă, deoarece coloniștii aduși de Traian aici erau cetățeni romani, dat fiind scopul pentru care fuseseră aduși. Fără îndoială că majoritatea populației băștinașe a rămas tot în situația de mai înainte, cu aceeași hotărâre de a lupta împotriva asupritorilor sclavagiști, romani și localnici, trecuți în rândurile cotropitorilor.

Clasa oprimată va lupta în alianță cu triburile Dacilor liberi și cu triburile barbare dela hotarele Daciei. Dar ea va recurge și la o formă de luptă caracteristică: *Latrocina*, luptă de partizani. Forma aceasta de luptă

împotriva asupraitorilor romani și a trădătorilor aristocrați daci ne este dovedită prin câteva inscripții găsite, una la Mehadia²⁹, alta la Slatina-Banat³⁰ și a treia la Zăgaia-Mehedinți³¹. Cele trei inscripții documentează această formă de luptă împotriva Romanilor tocmai în cele două provincii (Banat și Oltenia) unde *Vasile Pârvan* credea că Dacii „s'au resemnat foarte de vreme”³². Inscripții cu latrones se găsesc și în Sudul Dunării, în Moesia Superioară și, în general, în regiunea drumului așa de frecventat Singidunum-Naissus-Serdica. Aceste inscripții au atras atenția istoricilor, dar au fost interpretate în chip deosebit.

Interpretarea justă a mișcării acestor latrones a dat-o mai întâi *I. Cruglicova*³³ și apoi *A. D. Dimitriev*³⁴. Istoricii sovietici au arătat că „latrones” reprezentau elementele dușmane Romei, care au dus o intensă activitate împotriva asupraitorilor. Ei se retrăgeau în locuri ascunse, de unde loveau pe ocupanți. Activitatea lor nu poate fi socotită deci ca un simplu banditism, așa cum apărea în ochii justiției romane, ci ca o formă a luptei antiromane de eliberare a poporului dac. Acești „latrones” sunt elementele cele mai dinamice din sânul clasei asuprite, care nu au înțeles să îndure cu resemnare exploatarea sclavagistă. Majoritatea lor trebuie să fi ieșit din mijlocul populației rurale, unde găseau sprijin și adăpost, dar o parte dintre ei provenea, foarte probabil, din rândul sclavilor. „Latrones” se uneau în cete și duceau o luptă de partizani, nu numai împotriva asupraitorilor romani, ci și împotriva localnicilor trecuți de partea Romanilor, după cum arată izvoarele epigrafice. Lupta lor trebuie să fi început — după cum crede și *I. Cruglicova* (*l. c.*) — dela începutul dominației romane. Este vorba deci de o formă a luptei de clasă și de eliberare. Pentru aceasta, luptele de *latrocinia* — de partizani — mențineau în permanență ura de clasă în sânul masselor asuprite și le pregăteau pentru momentul când, în unire cu alte elemente din interior, cu Dacii liberi din afară și cu alte triburi barbare, vor da lovitura decisivă regimului sclavagist din Dacia.

De altfel, această formă a luptei de clasă nu era proprie numai provinciilor dunărene, ci era generală imperiului roman. Mișcarea de *latrocinia* a luat mari proporții în masele țărănești din sec. IV. Țăranii ruinați se răscoalau și deveneau, „latrones”³⁵.

Firește însă că, numai această formă de luptă nu putea să ducă la sfărâmarea sistemului sclavagist. În Dacia, ca și în alte provincii ale imperiului, răzcoalele ce au urmat au fost făcute de sclavi și de populația autohtonă oprimată, a căror muncă productivă constituia o necesitate vitală în orânduirea sclavagistă. Intre localnicii asupriți și sclavi s'a putut forma o apropiere — o înțelegere — ale cărei forțe au crescut mereu. Situația populației sătești dace a apropiat-o, în procesul muncii, de situația sclavilor. Prin aceasta s'a putut crea o bază pentru alianța lor militaro-politică, așa precum se crease, și în restul imperiului, între coloni și sclavi³⁶. Această luptă comună a constituit un alt aspect al luptei pentru lichidarea regimului social-politic al sclavagismului roman din Dacia. Dar forțele antisclavagiste din interior au găsit și un alt aliat, în barbarii din afara imperiului, ale căror lovituri se unesc cu loviturile date din interior orânduiri sclavagiste. Teza stalinistă asupra perioadei de trecere dela antichitate la Evul Mediu se aplică și la Dacia.

Intr'adevăr, alianța cu Dacii liberi din afara provinciei și cu triburile barbare dela granița acesteia a dat un aspect nou luptei de eliberare. Pă-

trunderea barbarilor în Dacia a fost totdeauna semnalul unei răscoale generale a masselor indigene exploatate. Faptul că Romanii n'au reușit să țină în stăpânire toate triburile dace a avut urmări favorabile asupra luptei de eliberare a Daciei ³⁷. Dacia se găsea, ca și Galia, la frontiera imperiului roman și lângă lumea barbară, dar vecinii imediați ai populației dace asuprite erau Daci și triburi înrudite, sub raport etnic, cu aceștia, printre care și Slavii, care au intrat în „*vastele alianțe militare din timpul lui Burebista și Decebal*” ³⁸. În izvoarele literare antice se reflectă îngrijorarea Romanilor că *spatele Dacilor era acoperit de o întreagă lume barbară* ³⁹. Existența Dacilor liberi și a altor triburi vecine, care au avut un contact direct cu populația supusă, a însemnat nu numai posibilitatea menținerii și sprijinirii culturii băștinașe dace, dar și un permanent focar de agitație și intervenție în lupta celor oprimați împotriva Romanilor. Faptul că, după răscoala din 117—118, lupta de eliberare nu a încetat, ba chiar s'a intensificat și faptul că ea s'a desfășurat în legătură cu Dacii liberi, ne-o arată răscoalele ce au izbucnit în Dacia în diferite răstimpuri, uneori cu o intensitate sporită.

Izvoarele antice menționează o serie de lupte ale Romanilor cu barbarii dela granița Daciei, până la căderea provinciei. Aceste lupte nu pot fi despărțite de lupta de clasă și de eliberare din interiorul Daciei cotoprite, deși în general izvoarele nu menționează acest lucru, pe care clasa stăpânitoare romană încearcă să-l tăinuiască.

Populația locală asuprită, sub conducerea acelor „latrones”, fie sclavi, fie provenind dintre cele mai dinamice elemente ale populației rurale, înlesnea acestor barbari pătrunderea în provincie și se asocia cu ei în lupta împotriva stăpânirii romane asupritoare. Astfel, izvoarele antice arată că în timpul domniei lui Antoninus Pius (138—161), o mulțime de provincii s'au răscolat. Deși sumar, biograful său spune: „... *Gubernatorii și generalii săi supuseră pe Germani, pe Daci și multe alte neamuri și pe Iudeii revoltați. Chiar în Acheia și în Egipt au înmăbușit răscoalele*” ⁴⁰. Istoricul sovietic A.D. Dmitriev ⁴¹ admite o răscoală în 139, înafară de cele din 143 și 157—158 din timpul domniei lui Antoninus Pius. Fără îndoială că Dmitriev are dreptate. Intr'adevăr, în 138 moare împăratul Hadrian și îi urmează la tron Antoninus Pius. Era deci un alt moment favorabil—ca și cel dela moartea cuceritorului Daciei—pe care Dacii nu puteau să-l scape, mai ales că, în același timp, și Jazigii porniseră războiul împotriva Romanilor. Totuși, nu avem un document precis asupra acestei răscoale, înafară de o monetă cu numele Daciei, datând din anul 139. În schimb, pentru răscoala din 143 avem mărturii mai precise. Astfel este panegiricul lui Elius Aristide către Roma, rostit în Aprilie-Iunie 144, și Polyainos în salutul său către Marcus Aurelius și Verus ⁴², precum și o diplomă militară din 144, care arată că, tocmai în acest timp, garnizoanele romane au fost întărite cu noi trupe auxiliare ⁴³, de sigur, în vederea potolirii răscoalei, ceea ce este un indiciu că aceasta era destul de puternică, pentru ca trupele locale, de ocupație, să nu-i poată face față singure.

Această răscoală a fost sprijinită și de atacul barbarilor dinafară, al Dacilor liberi, și al Carpilor, după cum ar indica o inscripție, este drept nedatată, în care se vorbește de decorarea unui soldat de către Antoninus Pius pentru vitejia sa excepțională în luptă cu Carpii ⁴⁴. Așa se explică și întărirea forțelor militare locale cu noi trupe auxiliare.

Răscoala din 157—158, din Nordul Daciei, a luat proporții mult mai mari. Ea este sprijinită și de atacul Dacilor liberi din afara graniței provinciei. Innăbușirea acestei răscoale și respingerea atacurilor barbarilor, care erau în unire cu acțiunea din interior, a necesitat din partea Romanilor un efort extraordinar, ei aducând trupe din Dacia Inferior, din Moesia Inferior, din Pannonia Inferior și chiar din Mauretania. Că luptele de aici au fost grele, se vede din faptul că Antoninus Pius ia titlul triumfal de *Dacicus*, după cum de altfel se constată din două inscripții, datate între anii 157—161⁴⁵. Însă din aceasta rezultă clar că răscoala din interiorul Daciei au fost ajutați de către Dacii liberi de peste graniță, pentru că astfel de titluri triumfale nu puteau fi luate de împărați, decât la învingerea unor popoare dușmane, străine imperiului. Dar răscoala localnicilor și importanța innăbușirii ei de către statul sclavagist roman este mărturisită de numeroasele monete bătute în acest timp, printre care unele monete de bronz reprezintă Dacia ca roabă trântită la picioarele lui Marte, care o apasă cu piciorul⁴⁶.

În sfârșit, o dovadă indiscutabilă că în această vreme a avut loc o puternică răscoală a populației dace sprijinită de Dacii liberi, este faptul că, imediat după innăbușirea răscoalei, se iau măsuri de reorganizare a provinciei, pentru a împiedeca izbucnirea unor răscoale și a unor noi atacuri concomitente din afară. Aceste măsuri sunt similare cu acelea pe care le-a aplicat Marcius Turbo în 118—119. Adică, Dacia este împărțită din nou de data aceasta în trei provincii procuratoriene: *Porolissensis*, *Apulensis* și *Malvensis*. Această împărțire se produce între 8 Iulie și 27 Septembrie 158, deci, la această dată, luptele se terminaseră. Dacă s'a făcut o nouă distribuire a teritoriului între cele trei provincii, sau s'a desprins numai regiunea de Nord a Daciei Superior, creându-se noua provincie procuratoriană, *Porolissensis*, este o chestiune nelămurită. În orice caz, *Dacia Porolissensis* este o provincie procuratoriană guvernată de un procurator *cum iure gladii*. După cum am spus mai sus, aceste provincii procuratoriene erau supuse unui regim mai sever, neîngrădit de vreo constituție (*lex data*). Atât acest fapt, cât și numirea noului procurator din fruntea provinciei, cunoscut prin energia și strășnicia lui necruțătoare față de cei răscoalați, cum era Macrinus Vindex, sunt dovezi că o atare reorganizare și înăsprire a regimului erau cerute de încercările de revoltă, mereu repetate, ale clasei oprimată.

Totuși, nici regimul aspru, nici sporirea forțelor militare de ocupație nu au putut să innăbușe și să oprească decât pentru moment mișcarea de eliberare de sub regimul exploatator roman, care devenea din ce în ce mai apăsător. Lupta masselor asuprite continua sub forma luptei de partizani și de pregătire până să se ivească o nouă ocazie, care n'a întârziat să vină și care le-a dat toate speranțele de eliberare. Întreaga Dacie a fost sguduită din nou de răscoala care s'a întins și peste Dunăre, ba chiar și mai departe, încât clasa oprimită a imperiului credea că a sosit momentul lichidării regimului sclavagist. Această ocazie a fost războiul marcomanic, de pe timpul împăratului Marcu Aureliu, început în 167. Războiul începu la Dunărea de mijloc, dar se întinse repede de-a-lungul graniței romane, până la Marea Neagră. Așa dar, și granița Daciei din spre Nord, Vest și Est era atacată. În ceea ce privește Dacia, împăratul Marcu Aureliu ia măsuri, instituind un comandament special și aducând trupe noi auxiliare și chiar o legiune — legiunea a V-a

Macedonica — pe care o ia dela Troesmis, din Dobrogea, unde fusese în garnizoană până atunci. Cu toate aceste măsuri, barbarii ajutați de populația locală revoltată sparg frontul și pătrund în interiorul provinciei. Dacii liberi, cu șeful lor Tarap, pătrund, în perioada dintre 168—169, până la Sarmizegetusa, fiind ajutați de răsculații din interior. Villae-le din jurul Sarmizegetusei sunt distruse⁴⁷. Capitala Daciei se afla într'adevăr într'o mare primejdie, care punea în joc însăși soarta orașului, după cum arată o inscripție⁴⁸: *ancipiti periculo*. Regiunea minieră a fost și ea prădată, de sigur cu ajutorul sclavilor și muncitorilor, în vreme ce arendașii și funcționarii administrației romane au fugit, ascunzându-se în locuri adăpostite. Tablele cerate găsite în minele dela Roșia, anticul *Alburnus Major*, au ca ultimă datare 28 Martie 167, deci, cu puțin înainte de atacul barbarilor înfrățiți cu răsculații din interior. Minele au fost distruse și nu s'au mai putut reface. Populația minieră din regiunea auriferă se înmulțise din cauza lărgirii exploatarei aurului de către Romani, dar situația ei materială se înrăutățise. Această numeroasă categorie socială a fost cea dintâi — ea și populația minieră din Tracia pe vremea răscoalei Vizigoților⁴⁹ — care s'a alăturat Dacilor liberi. Așa încât, pericolul de care vorbește inscripția de mai sus pornea, evident, atât din partea populației locale asuprite, cât și din partea Dacilor liberi⁵⁰. Focul răscoalei pătrunde și la Sud de Dunăre, unde inscripțiile funerare din regiunea marilor drumuri comerciale vorbesc de „*latrones*”. Un comandament unic se formează pentru Moesia Superior și pentru Dacia, care este încredințat lui M. Claudius Fronto. Aceasta înseamnă că în spatele frontului dacic primejdia creștea pentru Romani. Răscoala maselelor oprimate din interior se desfășură în același timp cu pătrunderea barbarilor. În anul 170, răsculații deschid drumul Costobocilor, care fac o incursiune până în adâncul peninsulei balcanice. Cu această ocazie, masele asuprite din Dobrogea de astăzi se răscoală și pun stăpânire pe pământul coloniștilor romani și al celor bogați. Răsculații distrug pietrele de hotar și pun stăpânire pe aceste pământuri, devenind ei înșiși proprietari, ca în regiunea *Tropaeum Traiani*, unde mai târziu, în 177—179, Helvius Pertinax, care primise dela împărat conducerea celor două Moesii, dă ordin localnicilor să părăsească locurile foștilor proprietari romani. O inscripție descoperită la Capidava arată că, în timpul incursiunii Costobocilor, populația rurală asuprită se revoltă și distruge până și monumentele funerare ale celor bogați⁵¹. Nu fără știrea și participarea băștinașilor răsculați sunt uciși acum — în 170 — unii băștinași trecuți de partea exploatareilor romani, cum este acei Daizus Comof⁵², probabil un reprezentant al vechii aristocrației locale.

De sigur că și barbarii care se găseau în interiorul imperiului, aduși aici ca birnici, și-au arătat forța lor distructivă, care a subminat dinăuntru puterea sclavagistă și a contribuit la deslănțuirea și la extinderea răscoalelor. Barbarii din interior au constituit întotdeauna un element potențial de revoltă și alianță cu masele oprimate băștinașe⁵³. Asemenea elemente provenite din lumea barbară dinafară se aflau și pe teritoriul Daciei și ele s'au înmulțit pe vremea lui Marcu Aureliu și a urmașilor săi. Unirea tuturor elementelor amintite până acum dădea luptei antiromane un avânt în continuă creștere.

În Dacia — după moartea lui Claudius Fronto pe câmpul de luptă în anul 170 — este numit guvernator al celor trei Dacii Sextus Cornelius

Clemens, de rang consular, pentru a se stabili un comandament unic al tuturor trupelor de ocupație și a se putea acționa cu mai multă eficacitate împotriva revoltaților și a barbarilor. Luarea acestei noi măsuri excepționale, cu caracter militar și politic, arată gravitatea situației din interiorul, și nu numai din afara provinciei. Prin 174 vine însuși împăratul Marcu Aureliu în Dacia. Armatele romane reușesc să-i scoală pe barbari din provincie și să-i urmărească până peste graniță. Răscoala este înăbușită și statul roman a reușit din nou să-și restabilească dominația în Dacia. De acum înainte, cele trei Dacii vor avea un guvernator consular suprem, care va purta titlul de *consularis et dux trium Daciarum*, ceea ce oglindește caracterul excepțional al epocii.

Dar lupta de eliberare va continua. În 180, Marcu Aureliu moare pe câmpul de operațiuni. Fiul său Commodus se grăbește să încheie pacea, renunțând la planurile tatălui său de a continua lupta pentru a asigura liniștea hotarului în această parte. În vremea domniei lui, triburile Dacilor liberi, în unire cu Buri și cu alte triburi — și de sigur în înțelegere cu populația asuprită din interior — încearcă din nou un atac asupra Daciei. Ei au fost însă învinși, și, după spusele lui Cassius Dio⁵⁴, 12.000 dintre ei au fost așezați în provincie, ca să muncească pământul și să plătească tribut. Acești noi birnici au sporit însă forțele antisclavagiste din interior. În curând, chiar în 183—184, masele asuprite se revoltă din nou, fiind iarăși în unire cu triburile barbare dela graniță. Un pasaj din biograful lui Commodus spune că „*acest împărat, prin generalii săi a învins pe Mauri, pe Daci și a restabilit stăpânirea în Britania, Germania și Dacia, provincii care vroiau s'o înlătura*”⁵⁵.

Pe de altă parte și Cassius Dio spune că împăratul Commodus a avut câteva lupte împotriva barbarilor dela granița Daciei⁵⁶. Din aceste două informații se vede clar că nu poate fi vorba decât de unul și același eveniment: continuarea luptei de eliberare și de o strânsă și permanentă legătură între băștinașii oprimați și triburile barbare și Dacii liberi. Și răscoala din 183—184 a fost înăbușită. S'au luat noi măsuri de supraveghere, cu deosebire la frontiere. S'au construit întărituri de observație și posturi de protecție. Regiunea minieră fusese militarizată și ea.

Niciunul din izvoarele epocii nu ne dă vreo indicație asupra răscoalelor între domniile lui Commodus și Caracalla. Aceasta nu înseamnă că ele nu au mai avut loc. Regimul militar și de exploatare se înăsprise în Dacia. Septimius Severus a continuat această politică și a luat o serie de măsuri care au dat luptei de eliberare a Daciei un caracter nou. El a mărit efectivul armatei de ocupație. A pus să se construiască noi castele, burguri și posturi de pază, și a reparat pe cele vechi. Toate acestea aveau scopul de a înăbuși orice încercare de răscoală a masselor oprimate. În timpul Severilor, lupta de eliberare a Daciei va dobândi forme noi, determinate de transformările sociale petrecute și în Dacia. În studierea acestei lupte din ultimii 60—70 de ani dinaintea evacuării, trebuie să ținem seama de criza profundă a modului de producție, prin care a trecut imperiul roman începând din secolul III și care a cuprins deopotrivă și Dacia, pe atunci parte integrantă a statului sclavagist roman.

În cursul sec. III, imperiul roman a fost sguđuit de o profundă criză a modului de producție, pe care reformele Severilor au fost incapabile să o înlătura. Revoltele sclavilor din interior și atacurile barbarilor din afară

se înteleg. În condițiile acestei crize, exploatarea claselor producătoare sporește și statul roman devine în această vreme un instrument și mai complex al exploatării supușilor. Spre a se putea face față cheltuielilor pentru menținerea edificiului imperial șubrezit, se cerea o nouă organizare a sistemului de adunare a impozitelor și a celorlalte contribuțiuni. Această nouă organizare se caracterizează printr'o politică de terorism și de constrângere, urmărită de autoritățile romane față de masele exploatare și având ca instrument armata. Alături de monarhia militară ereditară se ajunge și la o militarizare a administrației. Ca o consecință a acestui fapt, în 212, împăratul Caracalla dă o constituție, prin care toți locuitorii imperiului devin cetățeni romani, cu mici excepții. Se introna, astfel, o egalitate în fața legilor, dar și în fața sarcinilor, care vor apăsa și mai greu tot pe spatele masselor exploatare.

Populația imperiului, deci și a Daciei, a fost împărțită în categorii, după domiciliu și profesiune, fiecare fiind legat pentru totdeauna de profesiunea pe care o exercita. Cu încasarea impozitelor și a celorlalte contribuțiuni, au fost însărcinate notabilitățile orașelor și satelor. Persoanele bogate au reușit și de data aceasta să formeze o pătură privilegiată. Dar proprietarii mici și mijlocii au fost ruinați și au ajuns în rândul coloniilor, iar aceștia nu numai că nu au avut nicio ameliorare a condițiilor de viață, dar, dimpotrivă, au ajuns într'o mizerie cumplită. Prin aceasta s'au apropiat și mai mult de sclavi, iar lupta lor comună a devenit și mai puternică. Numeroasele impozite și prestații de tot felul, cât și modul cum erau executate acestea, au sărăcit masa populației. Oprimarea se intensifica și devenea și mai insuportabilă, datorită abuzurilor guvernatorilor, perceptoilor și soldaților. Nu numai cei bogați erau jefuiți de către administrație și soldați ei și, mai ales, cei săraci. Izvoarele epigrafice contemporane reflectă întreaga mașină de exploatare a imperiului roman, care a cuprins și Dacia, într'u cât și ea se găsea în sec. III angrenată în aceeași criză generală a modului de producție sclavagist. Același militarism și terorism se așezase și în Dacia.

În sfârșit, prin Constituția antoniniană din 212, se acordă cetățenia romană și Dacilor. Mulți dintre ei devin proprietari. Pe lângă vechii proprietari de pământ, proveniți dintre coloniști, se adaugă acum localnicii, proaspeți cetățeni romani. Romanii au aplicat în provinciile dunărene — deci și în Dacia — o politică social-economică sprijinită pe proprietatea funciară mică și mijlocie, care este atestată de izvoarele epigrafice⁵⁷. Apariția unor întinse domenii agricole, lucrate cu sclavi, își face loc într'o perioadă mai târzie. Acest fenomen se explică printr'o luptă a proprietății mici împotriva marilor proprietari de terenuri agricole din Dacia. Ea a devenit și mai ascuțită în condițiile crizei din sec. III, după ce și numărul producătorilor liberi a crescut datorită Constituției antoniniene. Dar această luptă se petrece chiar în sânul clasei privilegiate, între bogătașii liberi și săracii liberi. K. Marx a subliniat imensa importanță a luptei de clasă, care are loc în sânul minorității privilegiate⁵⁸. Ea subminează baza economică a acesteia și contribuie la distrugerea orânduirii sclavagiste.

La nemulțumirile populației agricole se adăugau și acelea ale masselor exploatare din centrele urbane ale Daciei, din cele meșteșugărești și de extracție minieră. Este de ajuns să ne gândim numai la distrugerile din regiunea auriferă din 167, cauzate de cei exploatați. Cetățenia romană

nu adusesse nici acolo decât obligațiuni în plus și Roma rămăsese tot „*dușmanul și asupritorul cel mai rău*” (E n g e l s). Împotriva acestui dușman se concentrează în sec. III forțe sclavagiste sporite. Selavilor și localnicilor se adaugă acum vechii cetățeni romani, intrați și ei în rândul celor săraci prin efectele unei fiscalități excesive și datorită exploatării nemiloase exercitate de grupul restrâns al celor bogăți. Majoritatea vechilor cetățeni romani, egalizați prin Constituția din 212 cu Dacii și sărăciți deopotrivă, se vor apropia de localnici și vor duce o luptă comună împotriva asupritorilor comuni. Lupta va dobândi de acum înainte un și mai pronunțat caracter social. O altă consecință va fi și aceea că populația băștinașă va fi și mai puternic influențată de noii tovarăși de luptă. Acest fapt a contribuit la răspândirea mai largă a limbii latine vulgare⁵⁹ și în sânul populației băștinașe din afara centrelor orașenești și de exploatare meșteșugărească.

* * *

Ultima etapă a luptei de eliberare a Daciei trebuie privită în lumina indicațiilor staliniste: „...neromanii, adică toți „barbarii”, spune tov. Stalin, s'au unit împotriva dușmanului comun și au răsturnat ca o furtună imperiul roman”⁶⁰. Din sec. III, barbarii nu mai atacau izolat, ci formau confederații mari, ca aceea carpo-sarmato-gotă dela Dunărea de Jos.

Îzvoarele arată că luptele începute de Romani în vremea lui Caracalla (212—217) în Nordul provinciei Dacia împotriva Dacilor liberi și a altor triburi barbare continuau încă sub împăratul Macrinus (217—218), iar în timpul lui Maximin Tracul (235—236), luptele din Dacia au luat proporții și mai mari, într-o cât Romanii sunt nevoiți să aducă și alte trupe din Pannonia și Noricum și să repare drumurile din Dacia⁶¹. În inscripții, Maximin este menționat cu titlul de *Dacicus Maximus*⁶² și *Sarmaticus Maximus*⁶³. Din aceasta rezultă că el a avut de purtat lupte cu Dacii liberi și cu Sarmații.

Începând din 238, atacurile barbare încep să se îndrepte și spre Sudul Dunării, devenind din ce în ce mai dese. Teritoriile clientelare din Muntenia și Sudul Moldovei sunt pierdute de Romani și acest fapt are urmări favorabile asupra desfășurării luptei de eliberare a Daciei și de sfărâmarea regimului sclavagist din Dacia cotoplită. Împăratul Gordian II (238—244) este silit să mute limesul transalutan (prin 242) din nou pe Olț⁶⁴, unde se găsea înainte de Septimiu Sever, și să fortifice orașele Daciei Malvensis. Evacuarea limesului se face sub presiunea atacurilor Carpilor și ale altor barbari, precum și a răscoalelor din interior. Cu mari eforturi, Gordian reușește să restabilească stăpânirea romană în Dacia și la Dunăre. Dar răscoalele populației exploatare și atacurile din afară reîncep. În aceste împrejurări, când o parte a armatei romane dela Dunăre fusese trimisă în războiul cu Persii, Carpii pătrund în Dacia și o pustiesc. Săpăturile arheologice au arătat că așezările romane au suferit distrugerii la jumătatea sec. III, la Cristești, aproape de Tg. Mureș, și la Sighișoara⁶⁵. Mulți locuitori își ascund averea și fug peste Dunăre, iar alții sunt luați prizonieri. Unul dintre aceștia, eliberat din captivitate, închină o inscripție de mulțumire lui Jupiter Optimus Maximus, la Apulum⁶⁶. Filip Arabul (244—249) vine în Dacia și luptă cu Carpii în tot cursul anului 246, reușind să-i învingă și să-i alunge peste graniță, luând titlul de *Carpicus Maximus*. El

fortifică localitățile amenințate, ca de pildă Romula (Reșca), aproape de limesul alutan ⁶⁷.

În curând însă, barbarii pătrund din nou în imperiu, atât în Dacia, cât și în Moesia. Lupte grele se dau în vremea împăratului Decius, care este numit restauratorul Dacilor (*restitutor Daciarum*) într'o inscripție de la Apulum și ia titlul de *Dacicus Maximus*, ceea ce înseamnă că atacatorii, care devastaseră unele orașe din Dacia (Apulum) ⁶⁸, erau tot triburile Dacilor liberi din Ncrdul Daciei. Pe monetele bătute în timpul lui Decius apare inscripția *Dacia felix*, ca și pe monetele din vremea lui Claudiu II Gothicul și a lui Aurelian, ceea ce dovedește intenția împăraților de a păstra Dacia ⁶⁹ făcând eforturi disperate spre a rezista dușmanilor din interior și din afară.

Între timp, atacurile barbarilor peste Dunăre se întetesc. Ele trebuie puse în legătură tot cu răscoalele sclavilor și ale restului clasei exploatare. La Sud de Dunăre, sistemul sclavagist de cruntă exploatare a dat naștere la nemulțumiri la fel de mari în sânul masselor exploatare. Slăbirea frontului Dunării și pătrunderea barbarilor până departe în Sud, a fost un alt eveniment care a ușurat lupta de eliberare a Daciei.

În timpul domniei lui Gallienus (260—268), atacurile barbarilor din Sudul Dunării devin neîntrerupte, ajungând până în Grecia și în insulele din Marea Egee. Flancul drept al Daciei cotoprite de Romani rămâne mereu descoperit, slăbindu-se prin aceasta și supravegherea romană din interior. În adevăr, nu se mai menționează în acest timp nicio luptă cu barbarii în Dacia, dar lupta din interior a continuat. Din cauza lipsei de izvoare, care să menționeze lupte cu barbarii din afară, s'a tras concluzia că Romanii au evacuat Dacia, complet, sau numai în partea de Nord, încă din timpul domniei lui Gallienus ⁷⁰, deși condițiile unei astfel de evacuări și deci eliberări — fie chiar parțiale — nu erau încă pe deplin coapte. În sprijinul acestei teorii s'a adus și faptul dispariției monetelor romane din Dacia, începând de la Gallienus. Bazat pe aceste fapte, și Dmitriev admite evacuarea parțială a Daciei sub Gallienus. Dar descoperirile arheologice au arătat că monetele nu au dispărut cu totul din Dacia, întru cât s'au găsit monete de la Gallienus până la Aurelian, atât la Apulum, cât și în alte părți. Și dacă ele sunt rare, nu este un fapt specific Daciei, ci este un fenomen general în tot imperiul, ceea ce se explică prin criza generală a modului de producție și prin devalorizarea monetei din acea vreme ⁷¹. Tot așa, nu lipsesc în acest răstimp nici mărturiile epigrafice ⁷².

Cei care susțin teoria evacuării Daciei în timpul împăratului Gallienus se bazează și pe indicațiile istoricilor antici. Dar, lăsând la o parte discuția dintre istoricii moderni cu privire la așa zisa contradicție dintre aceste izvoare, facem observația că între ei nu există contradicție. Astfel, niciunul nu spune că împăratul Gallienus a retras armata și o parte din populație din Dacia, ci toate — afară de *Historia Augusta* — spun numai că Dacia a fost „părăsită” „*amissa*”. Toate, în schimb, sunt de acord în a atribui lui Aurelian această evacuare, numai că unele arată mai explicit ce anume a fost evacuat — „armata și provincialii” (*Vita Aureliani*) — altele întrebunțează pentru aceasta un termen general „*Romanos*”, în care, fără îndoială, trebuie înțeleasă și armata. Este de observat, apoi, că biograful lui Aurelian întrebunțează pentru „părăsirea” Daciei de către Aurelian — care este un fapt real — termenul „*reliquit*”, pe când ceilalți întrebunțează

pentru așa zisa „părăsire” (*amissio*) de către Gallienus, expresia „*amissa est*” sau „*amissit*”.

Este, deci, o deosebire de conținut istoric între acești doi termeni, ultimul exprimând numai faptul „lăsării în părăsire”, adică al ruperii legăturilor cu provincia și nicidecum faptul evacuării Daciei. Or, lucrul acesta este foarte adevărat. În timpul domniei lui Gallienus, imperiul roman era sguduit de frământări adânci și frontierele erau străpunse. La Dunărea de Jos, Goții, Carpii, Dacii liberi și alți barbari dela Nord, fac între 253—270, adică într-o perioadă de 17 ani, nu mai puțin de 12 incursiuni. Tot Sudul balcanic până pe coastele Asiei Mici este la discreția barbarilor pătrunși în imperiu cu ajutorul masselor exploatare, acum răscolite împotriva stăpânilor de sclavi.

Ce s'a petrecut în Dacia în acest răstimp? Armatele de ocupație rămăseseră pe loc, dar legăturile cu imperiul erau foarte slabe, sau chiar întrerupte. Totuși, trupele romane de aici au reușit să se mențină, deși în 256 este menționat un atac al barbarilor dela Nord, iar în 257 Gallienus își ia titlul triumfal de *Dacicus Maximus*, ceea ce arată o victorie asupra Dacilor liberi. În sfârșit, Aurelian restabilește stăpânirea romană în Dacia „în vechile hotare” și legăturile provinciei cu imperiul sunt reluate normal. Dar liniștea nu durează prea mult. În 271, hotarul imperiului la Dunăre este atacat din nou și acest atac cuprinde și Dacia și aceasta de sigur nu fără sprijinul clasei asuprite din interior. Aurelian înfrânge pe Goți, dar stăpânirea romană în Dacia nu mai putea fi menținută, pentru că nu mai exista nicio speranță s'o mai poată păstra — *desperans eam (Daciam) posse retineri* — după cum spun izvoarele⁷³. Evacuarea trupelor, a administrației, a negustorilor, a proprietarilor de pământ și a tuturor acelor care exploatarea fără milă pe băștinași și în ultima perioadă pe foștii cetățeni romani sărăciți, se face sub presiunea crescândă a loviturilor din interior și din afara provinciei, cărora statul sclavagist roman nu mai putea să le facă față. Clasa exploatare din Dacia nu și-a cedat pozițiile de bună voie, ci numai după ce a fost înfrântă de masele exploatare. Populația exploatată a rămas pe loc. Descoperirile arheologice ne arată că vechile orașe, dar mai ales satele, au continuat a fi locuite și după 271 de aceeași populație. E dela sine înțeles că masele exploatare n'au urmat pe exploatorii lor de ieri, ci au rămas pe loc. Dat fiind condițiile de nemiloasă exploatare din imperiul roman și dorința locuitorilor imperiului de a prefera stăpânirea barbară, așa cum reiese chiar din izvoarele literare antice⁷⁴, suntem îndreptățiți să presupunem că în Dacia a rămas și un oarecare număr de cetățeni romani, exploatați și sărăciți, precum și un număr de sclavi romani. Acest fapt a avut urmări favorabile asupra adâncirii procesului răspândirii limbii latine la daco-romani.

Karl Marx a arătat că Romanii din Italia au început curând după 212 să „... renunțe de bună voie la dreptul de cetățenie, pentru a trăi între Goți și Vandali”⁷⁵. Este deci foarte verosimil și faptul că o parte din populația romană propriu zisă a rămas pe loc.

În privința datei evacuării Daciei, izvoarele antice nu precizează anul. Toate spun că aceasta s'a întâmplat în vremea lui Aurelian. Istoricii noștri pun data de 270, sau 271. Credem și noi că evacuarea Daciei s'a făcut în 271, când la factorul intern, răscoala băștinașilor unită cu atacul barbarilor din afară, se adaugă un eveniment extern: războiul din Orient,

care reclama trupe numeroase, liniște la celelalte frontiere, inclusiv Dunărea, și însăși prezența împăratului în Orient.

* * *

Eliberarea Daciei este rezultatul unei lupte înverșunate a populației băștinașe împotriva cotropitorilor romani, la care s'au asociat Dacii liberi și alte triburi vecine. Dar această luptă s'a manifestat și în domeniul culturii materiale și spirituale, care n'a putut fi distrusă de cultura superioară a cotropitorilor. Desvoltarea mai departe a culturii băștinașe — pe străvechi baze locale — se reflectă într'o serie întreagă de monumente arheologice. Regiunile cele mai refractare culturii romane sunt cele agricole și miniere, adică tocmai acelea unde se exercita cea mai cruntă exploatare, și unde izvoarele epigrafice documentează participarea populației la răscoale și la lupte de partizani. Cultura băștinașilor din Dacia se găsea inconjurată de cultura Dacilor liberi și a altor triburi înrudite sub raport etnic. Această împrejurare a determinat chiar formarea altor centre puternice de cultură indigenă și la periferia Daciei cotropite (centrul dela Brețcu și cele de-a-lungul graniței de Est a Daciei). Pe măsură ce lupta de eliberare creștea și copleșitorul înveliș roman era sfărâmat, sub influența unor viguroase tradiții locale precum și sub înrăurirea culturii indigene din *afara Daciei*, lupta în domeniul culturii materiale s'a putut desfășura cu succes.

Descoperirile arheologice din Munții Zlatnei, Ighiel—raionul Alba, Căsoț—raionul Sibiu, Cristești raionul Tg. Mureș, Verbița—Reg. Dolj și din alte așezări, castre, cetăți și necropole, reflectă această dezvoltare paralelă cu cea a culturii romane, lupta dintre aceste culturi, dar și influențarea reciprocă a lor, fenomen ce s'a petrecut și în suprastructură. Cultura triburilor Dacilor liberi — care s'a dezvoltat pe aceeași bază locală (vezi descoperirile dela Poiana, Poinesti, Valea Jijiei, etc.) — a sprijinit cultura băștinașă din interiorul Daciei⁷⁶. Cultura băștinașă, în opoziție cu cea romană, a fost păstrată și dezvoltată, nu de resturile aristocrației dace, sau de cei care au beneficiat de avantajele cotropitorilor, ci de marea majoritate a poporului dac, supus celei mai crunte exploatare în timpul stăpânirii romane. Problema privește nu numai păstrarea unor forme de cultură materială, ci și cunoașterea elementelor dispărute și, mai ales, cunoașterea elementelor noi, fiindcă în toate acestea se reflectă transformarea populației băștinașe, corespunzător legilor interne de dezvoltare. După cât ne putem da seama din izvoarele arheologice, în sânul societății băștinașe s'a petrecut o schimbare adâncă în ceea ce privește întregul său mod de viață. Această schimbare s'a adâncit după 271. Elementele de cultură materială ne dau posibilitatea să vedem că au avut loc și anumite schimbări în însuși caracterul etnic al populației. Procesul de apariție a sintezei daco-romane trebuie urmărit cel puțin din momentul cuceririi. Schimbările din domeniul culturii materiale indică profunzimea transformărilor petrecute în societatea băștinașilor, cu toată rezistența lor hotărâtă împotriva Romanilor.

Aceeași luptă s'a dat și în păstrarea onomasticeii și toponimiei locale. Limba latină vulgară s'a impus. Ea nu a fost rezultatul unei colaborări în timpul procesului încrucișării. I. V. Stalin ne învață că în societățile împărțite pe clase nu este „... colaborarea între limbi și îmbogățirea lor reciprocă, ci asimilarea unora și victoria altora”⁷⁷. Folosirea limbii cuceritorilor

nu era o piedecă în păstrarea culturii materiale și spirituale locale. Un fenomen similar s'a petrecut în Parthia, în epoca elenistică ⁷⁸.

Eliberarea Daciei a avut urmări importante, nu numai pentru desvoltarea ulterioară a populației de pe teritoriul patriei noastre, dar și pentru istoria Romei însăși, întru cât acest eveniment istoric consfințește începutul prăbușirii statului sclavagist roman și a întregului sistem bazat pe modul de producție sclavagist. Dacia a fost prima provincie a cărei populație înrobită s'a aliat cu lumea barbară înconjurătoare, pentru lupta comună împotriva Romanilor, reușind să sfărme orânduirea sclavagistă. Răscoalele din Dacia au avut un caracter de spontaneitate și un caracter de masă antisclavagist, care era determinat de opririle crescândă a masselor exploatare. Desvoltarea forțelor de producție în cei 165 de ani de stăpânire romană a dus însă și la transformarea inevitabilă a societății din fosta Dacie cotropită.

De sigur că, în prezent, continuitatea populației băștinașe după 271 nu mai poate fi pusă la îndoială. Numeroase izvoare arheologice ca și unele elemente de lingvistică o confirmă. Întrebarea este însă cum și-a organizat vieța și în ce forme social-economice s'a desvoltat societatea de pe teritoriul fostei Dacii, după 271. Organizarea de stat nu a mai putut exista. Nici la vechea formațiune statală dacă nu se mai putea reveni: aceea murise odată cu instituirea în Dacia a administrației și a dreptului roman, care „...*disolvarea pretutindeni vechile uniuni de ginți și, odată cu ele, nimiciseră și ultima rămășiță de activitate de sine stătătoare locală și națională*” ⁷⁹. Pentru o bucată de vreme, se va fi păstrat probabil organizarea municipală, mai ales dacă admitem că resturile aristocrației daco-romane au rămas pe loc. Faptul acesta este dovedit de termenii ce s'au păstrat în limba română, ca *cetate* și *sat*, al căror conținut s'a precizat în sec. III și în cei următori. În ambii termeni a prevalat noțiunea de fortificație. Păstrarea celor doi termeni arată că populația care îi întrebuința nu era sub ocupație străină, fiindcă stăpânii străini nu i-ar fi permis să-și întărească așezările, ci era o populație liberă, dar expusă la incursiuni de pradă din partea cetelor popoarelor în migrație. Vechile orașe din Dacia au continuat să fie locuite de populația rămasă pe loc. Ele începuseră a fi fortificate chiar de către Romani, în sec. III, când atacurile din afară și dese răscoale din interior se întetiseră. Populația băștinașă trăiește după anul 271 grupată în cetăți (*civitates*) și sate (*fossata*), uneori întărite și ele.

Această populație pare a fi rămas câtva timp liberă, întru cât Dacia nu a fost cedată Goților ca *foederati* de către Aurelian. Urmele arheologice nu confirmă o asemenea așezare a Goților în Dacia ⁸⁰. În schimb, către sfârșitul sec. III, are loc atât în Muntenia, cât și în Transilvania, pătrunderea Carpilor, care locuiau în Moldova și în Carpații orientali. Această pătrundere avea însă un caracter pașnic.

Scopul principal al luptei clasei oprimate împotriva exploatareților romani fusese atins: clasa stăpânitorilor de sclavi fusese lichidată și forma sclavagistă de exploatare fusese desființată; odată cu aceasta, Dacia a fost eliberată de sub cotropirea romană. Dacă această luptă îndelungată și consecventă reușise să desființeze sclavia și să elibereze teritoriul fostei Dacii, din punct de vedere politic, social și economic, masele celor exploatați, cât și acelea ale Dacilor liberi și ale altor barbari, care participaseră la luptă, nu s'au putut însă bucura de rezultatele luptei lor. Aris-

toacăta barbară va fi aceea care, și în Dacia, din cauza caracterului mărginit al răscoalelor, va fi purtătoarea exploatării feudale pe cale de a se forma. Ea își va fi asociat la aceasta resturile aristocrației daco-romane, care s'au putut salva după evacuarea romană din 271.

Nici celălalt scop, de reîntoarcere la orânduirea comunității primitive, pe care îl urmăreau sclavii și colonii — și de care vorbește și istoricul sovietic N. A. Mașchin în același sens⁸¹ — nu mai putea fi atins decât în mod sporadic, din cauza transformărilor ce avuseseră loc în sânul societății omeneste de pe teritoriul Daciei. În jurul Daciei cotropite se aflau Dacii liberi și celelalte popoare barbare; aceștia trăiau în orânduirea comunei primitive în care populația din Dacia vedea, fără îndoială, un exemplu de orânduire socială mai dreaptă, pe care o prefera celei romane sclavagiste. Acest fapt a dat luptei băștinașilor un oarecare avânt. Situația băștinașilor după cucerire era similară într-o oarecare măsură cu cea a colonilor, sau, cel puțin, anunța colonatul. Dacii n'au fost prefăcuți în sclavi decât cu mici excepții, de pildă prizonierii de războiu. Totuși, raporturile dintre ei și cotropitorii romani aveau un caracter de exploatare sclavagistă. Ei erau liberi, dar fără drepturi politice. În majoritate, ei au fost atribuiți (*attribuere*) comunităților romane, centrelor de exploatare minieră și forestieră, întreprinderilor meșteșugărești, centrelor administrative, centrelor de exploatare agricolă. Existau însă și băștinași care își vindeau forța de muncă, uneori pe bază de contract cu autoritățile romane, așa cum ne arată tablele cerate din regiunea auriferă. Cei atribuiți întreprinderilor agricole, sau chiar unor *possessores*, erau obligați să plătească, sub titlul de redevență, o anumită cantitate din produsele lor și impozite. Ei nu mai puteau fi înstrăinați separat, ei odată cu pământul pe care îl munceau. Or, în această situație „... omul este cucerit ca o condiție de producție și în acest fel ia naștere sclavajul și iobăgia”, serie Karl Marx⁸². Este drept că, prin Constituția antoniniană din 212, a dispărut deosebirea de condiție juridică, dar reformele Severilor dela începutul sec. III au aplicat și muncitorilor agricoli sistemul legării în mod obligatoriu și ereditar al fiicăruia de munca sa.

Dacii se găseau, prin urmare, aproape de situația pe care Fr. Engels o definește astfel, pentru epoca de mai târziu a colonatului: „... Ce-i drept, nu erau sclavi, dar nici liberi... Ei erau predecesorii iobagilor din evul mediu”⁸³.

Existența domeniilor imperiale în Dacia a avut de asemenea consecințe asupra dezvoltării colonatului de aici. A. R. Anovici a arătat că aceste domenii „au servit de prototip, iar în unele cazuri și de celule pentru crearea în viitor a noilor forme de proprietate feudală”⁸⁴.

Pe de altă parte, se știe că o altă origine a colonatului constă în transplantarea barbarilor învinși în provinciile imperiului, pentru a lucra pământul și pentru a plăti un tribut⁸⁵. În Dacia avem informații precise despre strămutarea celor 12.000 de Dacii liberi în vremea lui Commodus. De sigur că asemenea colonizări au avut loc și înainte de Commodus și după el. Cei strămutați erau distribuiți și diferiților *possessores* locali.

Credem că putem admite colonatul din Dacia din timpul stăpânirii romane și posibilitatea lui de dezvoltare în noile condiții create de eliberare, către formele feudale. Elemente de relații feudale apăruseră demult în Dacia și ele s'au întărit în condițiile crizei modului de producție din sec. III. Numărul colonilor și al oamenilor liberi sărăciți a crescut. În schimb — ne

arată Fr. Engels⁸⁶ — se micșorează numărul sclavilor, fiindcă în mica agricultură și în micile întreprinderi meșteșugărești nu mai era loc pentru sclavi numeroși. Noua sinteză a feudalismului ia naștere din elementele feudale născute pe teritoriul țării noastre și din cele din sânul societății popoarelor în migrație.

După distrugerea orânduirii sclavagiste, în 271, nu se mai putea deci reveni la vechile raporturi patriarhale. Societatea băștinașă din Dacia cotropită făcuse un însemnat pas înainte. Pătrunderea Carpilor și a altor triburi, precum și sfărâmarea oricăror granițe, a însemnat — printr'o influențare reciprocă — o ridicare a stadiului de dezvoltare a băștinașilor la aproape același nivel pe întreg teritoriul R.P.R., cu excepția Dobrogei și a fâșiei de pământ dintre Brazda lui Novac și Dunăre, rămasă în stăpânire romană. Dispariția, pentru câțva timp, a monetelor, a legăturilor cu imperiul și a meșteșugurilor, precum și destrămarea vieții urbane, au fost factori care au determinat apariția economiei închise bazate pe schimbul în natură, un alt element de caracter feudal.

În condițiile din perioada migrației popoarelor, societatea a evoluat spre relații cu caracter feudal, pe care însă Slavii le vor adânci și le vor duce mai departe. Cu anul 271 începe în istoria patriei noastre perioada prefeudală — o perioadă de pregătire a orânduirii feudale — care va dura cam șase secole și care se va încheia prin sec. IX cu transformarea majorității țăranilor liberi în țărani dependenți și iobagi. I. V. Stalin ne învață că trecerea dela orânduirea sclavagistă la cea feudală s'a făcut printr'o revoluție. Forțele motrice ale acestei revoluții au fost masele asuprite din Dacia cotropită: sclavi, băștinașii reduși la o situație materială similară sclavilor și, în sfârșit, vechi cetățeni romani sărăciți.

Care a fost raportul de forțe între aceste elemente? Un lucru este cert: lupta pentru eliberarea Daciei și pentru dărâmarea orânduirii sclavagiste de aici s'a desfășurat în condiții istorice concrete, specifice, în care băștinașii nu au avut un rol secundar.

NOTE

- ¹ V. Pârvan, *Dacia, Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-dunărene*. 1937, p. 153.
- ² *Idem*, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*. 1923, p. 148.
- ³ *Idem*, *Dacia*, p. 165.
- ⁴ *Ibidem*, p. 143.
- ⁵ *Ibidem*, p. 37, 147 și 183 (romanismul „cel mai complet” și „cel mai cosmopolit”).
- ⁶ *Balcenia*. VII, 1, 1944, p. 45 și urm.
- ⁷ *Istoria Țării Românești*. Ediția Carlojan-Simionescu, p. 73.
- ⁸ N. Bălcescu, *Opere. Scrieri istorice, politice, economice*. V. I, partea a doua, p. 111—112; tot N. Bălcescu a fost primul istoric român, care a văzut în imperiul roman o „unitate falsă, sub care Roma împila lumea” și o unitate „putrezită de multe rele” (*Ibidem*).
- ⁹ Marx-Engels, *Opere*. Vol. VII, p. 293, ed. rusă.
- ¹⁰ *Revista Bolșevic*, 15 Sept. 1949, Nr. 15; *Lupta de clasă*, seria V, 4, Oct. 1949, p. 5.
- ¹¹ Studiile lui A. Dmitriev și I. Gruglicova, precum și cuvântul introductiv al lui J. Zviaghin la *Istoria României*, în limba rusă. Ed. p. ntru limbi străine, Moscova, 1950.
- ¹² Primul atac reușit asupra imperiului roman avusese loc tot în vremea lui Decebal. Vezi: K. Marx, *Extrase cronologice*. V.D.I., Nr. 2, 1939, p. 3.
- ¹³ Cassius Dio. LXVIII, 9, 5, și urm.; Zonaras, XI, 21, III, 66; Petrus Patricius, 391, 5, respectiv IV, 185.

- ¹⁴ Cf. I. Gruglicova, in *Vestnic Drevnei Istorii*, Nr. 4, 1949, p. 197 și urm.
- ¹⁵ Gr. Florescu, *Le problème de la première division de la Dacie*. Balcania, 1944, v. VII, l. p. 45 și urm. Cf. D. Berciu, *Contribuția elementelor economice la explicarea unor evenimente istorice din Dacia*, 1948.
- ¹⁶ Se cunosc împrejurări similare în regiunea Alpilor (natura solului), în Mauretania și Tracia (cultură înapoiată) și în Iudeea și Egipt (altitudine dușmănoasă), dar majoritatea au fost totuși organizate ulterior în provincia propriu zise. Cf. Gr. Florescu, *o. c.*, p. 46.
- ¹⁷ S.H.A., *Vita Hadriani*, V, 2.
- ¹⁸ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, 1945, p. 92-93.
- ¹⁹ *Vita Hadriani*, VI, 6.
- ²⁰ S.H.A., *Vita Hadriani*, VII, 1... „quo plus auctoritatis haberet”.
- ²¹ D. Tudor, *Ollenia romană*, 1942, p. 45.
- ²² Al. Bărcăcilă, *Drobeta*. Boabe de grâu, Oct.-Noemvr., 1931, p. 461.
- ²³ Lactantius, *De mort. pers.*, 23... „Traianus Dacis assidue rebellantibus poenae gratia victor imposuit”.
- ²⁴ I. Gruglicova, *Cu privire la romanizarea Daciei*. V.D.I., 3, 1947, p. 219 și urm.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 197 și urm.
- ²⁷ C. Daicoviciu, *o. c.*, p. 123, nota 2.
- ²⁸ *Căderea Daciei*. V.D.I., 1, 1949.
- ²⁹ C. I. L., III, 1579 : *L (ucio) Iul (io), L. fil (io), Sergia (tribu) Basso dec (urioni) mun (icipi) Drobetae, quaestori, interfecto a latronib (us)*... L. Iulius Passus era deci consilier și casier al municipiului Drobeta. După numele tribului — Sergia — care era chiar tribul lui Hadrian, el prînse probabil dreptul de cetățenie dela acest împărat.
- ³⁰ C.I.L., III, 1559 = 8009 ... *P (ublio) Aelio Ariorto l. viro annali m (unicipii) D (robetae) interfecto a latronibus*... monumentul a fost pus de soția sa, de fiul său și de cei doi nepoți, dintre care unul poartă numele de *Audarus*. P. Aelius Ariortus era deci magistrat al municipiului Drobeta și făcea parte dintr-o familie de hiri, stabiliți probabil de mult în Dacia, sau chiar localnici, și care trecuseră de partea Romanilor.
- ³¹ C.I.L., III, 8021, inscripția ne arată că a fost omorîță și o fată, probabil la *villa* părinților, localnici și ei, ca și familia lui Ariortus. Fata a fost însă răsunată, ceea ce înseamnă că și dintre atacatori (latrones) au fost ucși : „...interfecta a latro(nibus) et vindicata. Ulcudius Baeduri et Sutta Epicadi, p (arentes) p (ientissimae) fil (iae) lit(ulum) p (osuerunt)”.
- ³² V. Părvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-dunărene*, 1937, p. 181.
- ³³ I. Gruglicova, *Cu privire la romanizarea Daciei*, în V.D.I., 3, 1947.
- ³⁴ A. D. Dimitriev, *l. c.*
- ³⁵ *Idem*, în V.D.I., Nr. 1, 1950, p. 68. Retorul grec Libanius arată că mișcarea acelor *latrones* luase mari proporții.
- ³⁶ Cf. N. Alpatov, *O etapă nouă în studiul p obl'mei prirodei de tranziție dela antichitat' la evul mediu* în *Studii și Cercet. de Istorie veche*, t. I n. 1 1959, p. 189. p. 196.
- ³⁷ Cf. Gruglicova, *o. c.*, p. 200.
- ³⁸ A. Udaltov, in *Voprosi Istorii*, 2, 1949, p. 17.
- ³⁹ Cassius Dio, LXVIII, 11.
- ⁴⁰ S.H.A., *Antoninus Pius*, V, 10.
- ⁴¹ A. D. Dimitriev, *l. c.*
- ⁴² Strateg. VI. Cf. Dimitriev, *l. c.*
- ⁴³ C.I.L., XVI, Dipl. Nr. 90.
- ⁴⁴ A. Ep. 1900, Nr. 155; cf. Dimitriev, *l. c.*
- ⁴⁵ C.I.L., VIII, 12513 = Dessau 20424; cf. Dimitriev, *l. c.*
- ⁴⁶ F. Gheacchi, *I medallioni romani*, II, Milano, 1913, 17, 702, Tab. 50, 71; cf. Dimitriev, *l. c.*
- ⁴⁷ C. Daicoviciu, *o. c.*, p. 102, nota 3.
- ⁴⁸ C.I.L., III, 7969 -- epf. Epigr., Iv, Nr. 158.
- ⁴⁹ Dimitriev, in V.D.I., 1, 1950, p. 66 și urm.
- ⁵⁰ *Idem*, in *Vestnic Drevnei Istorii*, Nr. 1, 1949.
- ⁵¹ *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, v. II, 1950, p. 126 și urm. (Gr. Florescu).
- ⁵² *Interfectus a Costobocis (= Costobocis)*: V. Părvan, *Cetatea Ulmetum*, 1912, p. 18.
- ⁵³ Un exemplu ni-l dă răscoala Vizigoților din regiunea Dunării de Jos, în 376, care a antrenat pe sclavi, pe coloni, pe soldații mercenari și pe barbarii din interior (A. Dimitriev) în V.D.I., p. 66 și urm.
- ⁵⁴ Cassius Dio, LXXII, 3.
- ⁵⁵ S.H.A., XIII, 5.

- ⁶⁶ Cassius Dio, LXXII, 8.
- ⁶⁷ Cf. I. Cruglicova, *o. c.*, p. 219 și urm.
- ⁶⁸ Citatul la A. Ranovici, în V.D.I., Nr. 2, 1939, p. 19.
- ⁶⁹ Prin care nu trebuie să înțelegem limba păturilor de jos ale populației, ci latina *vie*, care se forma, în condiții istorice concrete, începând din sec. III până în sec. VII: V. F. Șișmarev, în Izvestia Academii Nauc, S.S.S.R., Secția lit. și limbă, t. IX, 1950, fasc. 1, 1950, p. 65; cf. Cum vorbim, Nr. 6—10, 1950, p. 43.
- ⁷⁰ I. V. Stalin, *Problemele leninismului*. Ed. II, p. 432.
- ⁷¹ C.I.L., III, 44216, 8060.
- ⁷² C.I.L., II, 490; VIII, 1047; X, 6811.
- ⁷³ C.I.L., III, 3735, 3740; V, 8076; XII, 5559; cf. Dmitriev, *l. c.*
- ⁷⁴ Unele *castella* de pe limes poartă urme de incendiu (*Istros*, I, 1934, p. 72).
- ⁷⁵ C. Daicoviciu, *La Trans. nell'antichità*. 1943, p. 162.
- ⁷⁶ C.I.L., III, 1054.
- ⁷⁷ C.I.L., III, 1031.
- ⁷⁸ C.I.L., 4176.
- ⁷⁹ N. Lascu, *Dacia felix*. An. Inst. de Stud. Clasa., Cluj, IV, 1941—1942.
- ⁸⁰ Vezi toate discuțiile la: C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie*. Revue de Trans., t. VI, I, 1940, p. 3 și urm.
- ⁸¹ M. Macrea, *Monetele și părăsirea Daciei*. An. Inst. de Stud. Clasa., Cluj, III, 1936—1940.
- ⁸² C.I.L., III, 908; C.I.L., III, 7971, III, 875; Vezi toată discuția la C. Daicoviciu, *La Trans. nell'antichità*. 1943, p. 194 și urm.
- ⁸³ S.H.A., XXXIX, 7.
- ⁸⁴ Vezi de pildă, Salvian, *De Gubernat. Dei*, V, 7.
- ⁸⁵ Karl Marx, *Extrase cronologice*. V.D.I., Nr. 2, 1939, p. 5.
- ⁸⁶ Cf. Cruglicova, V.D.I., 4, 1949, p. 200.
- ⁸⁷ I. V. Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticii*. p. 46; cf. P. Tretiacov, *Voprosi Istorii*, 10, 1950, p. 13.
- ⁸⁸ O. V. Cudriavțev, V.D.I., Nr. 4, 1949, p. 165.
- ⁸⁹ Fr. Engels, *Origina familiei, a statului și a proprietății private*. Ed. P.M.R., 1950, p. 155.
- ⁹⁰ Descoperirile dela Sântana de Mureș datează din sec. IV, și nu imediat după eliberare.
- ⁹¹ N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice*. 1947, cap. XXIX.
- ⁹² K. Marx, *Forme de producție premergătoare producției capitaliste*. V.D.I., Nr. 1, 1940, p. 3 și urm.
- ⁹³ Fr. Engels, *o. c.*, p. 157.
- ⁹⁴ A. Ranovici, V.D.I., Nr. 2, 1939, p. 31—32.
- ⁹⁵ *Ad praestanda tributa*, cum spune inscripția lui Ti. Plautius Aelianus Silvanus, care a năutat 100.000 de transdanubieni în imperiu (C.I.L., X, 3608).
- ⁹⁶ Fr. Engels, *o. c.*, p. 157.